आर्थिक गतिविधि अध्ययन

(काठमाडौं, विराटनगर, जनकपुर, वीरगञ्ज, पोखरा,
सिद्धार्थनगर, नेपालगञ्ज र धनगढी क्षेत्रबाट
प्राप्त तथ्याङ्क, सूचना एवम् स्थलगत
अध्ययनमा आधारित)

वार्षिक प्रतिवेदन

(आ.व. २०७४/७५)

नेपाल राष्ट्र बैंक

अनुसन्धान विभाग

आर्थिक विकास शाखा

बालुवाटार, काठमाडौं

२०७५ कात्तिक

अध्ययन विधि तथा समेटिएको क्षेत्र

अध्ययन प्रतिवेदनको संक्षिप्त परिचय

१. आर्थिक वर्ष २०७०/७१ देखि कार्यान्वयनमा आएको "आर्थिक गतिविधि तथा विशेष अध्ययन मार्गदर्शन, २०७०" अनुसार आर्थिक वर्ष २०७४/७५ को वार्षिक आर्थिक गतिविधि समेटी यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

२. प्रतिवेदन नेपाल राष्ट्र बैंक, अनुसन्धान विभाग, आर्थिक विकास शाखा र नेपाल राष्ट्र बैंकका काठमाडौं उपत्यका बाहिरका कार्यालयहरु (विराटनगर, जनकपुर, वीरगञ्ज, पोखरा, सिद्धार्थनगर, नेपालगञ्ज र धनगढी) बाट तोकिएका ५७ जिल्लाहरुमा गरिएको स्थलगत सर्वेक्षण र सरोकारवालाहरुसँगको अन्तरक्रियामा आधारित छ ।

३. प्रतिवेदनमा तोकिएका ५७ जिल्लाहरुको कृषि, उद्योग र सेवा क्षेत्रमा समीक्षा वर्षको स्थिति तथा आगामी आर्थिक वर्षको परिदृश्य लगायत यी क्षेत्रहरुमा देखिएका चुनौतीहरुको संक्षिप्त चर्चा गरिएको छ ।

४. अध्ययनमा समावेश क्षेत्र र जिल्लाहरु देहाय वमोजिम छन् ।

क्षेत्र	अध्ययनमा समेटिएका जिल्लाहरू	जिल्लाको संख्या
काठमाडौं	काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर, काभ्रेपलाञ्चोक, धादिङ्ग, नुवाकोट, सिन्धुपाल्चोक, रसुवा र दोलखा	९
विराटनगर	इलाम, झापा, सुनसरी, मोरङ्ग, धनकुटा, सप्तरी, ताप्लेजुङ्ग, पाँचथर र संखुवासभा	९
जनकपुर	सिराहा, धनुषा, महोत्तरी, सर्लाही, सिन्धुली र उदयपुर	६
वीरगञ्ज	बारा, पर्सा, मकवानपुर, रौतहट र चितवन	५
पोखरा	कास्की, स्याङ्जा, गोर्खा, तनहुँ, लमजुङ, बाग्लुङ, पर्वत, म्याग्दी र मुस्ताङ्ग	९
सिद्धार्थनगर	रूपन्देही, नवलपरासी, कपिलवस्तु, पाल्पा, अर्घाखाँची र गुल्मी	६
नेपालगञ्ज	बाँके, बर्दिया, दाङ, सुर्खेत, सल्यान र जुम्ला	६
धनगढी	कैलाली, कञ्चनपुर, डडेल्धुरा, डोटी, बैतडी, अछाम र दार्चुला	७
जम्मा		**५७**

विषय-सूची

		पृष्ठ
कार्यकारी सारांश		**१-२**
परिच्छेद १ : कृषि क्षेत्र		**३-८**
१.१	कृषि उपजले ढाकेको भू-क्षेत्र	३
१.२	कृषि उत्पादन	४
१.३	क्षेत्रफल उत्पादन र उत्पादकत्वको विश्लेषण	५
१.४	प्रमुख पशुपंक्षी, माछा तथा वनजन्य उत्पादन	७
१.५	सिँचाइ सुविधा	७
१.६	क्षेत्रगत कृषि कर्जा स्थिति	७
१.७	कृषि उत्पादनको परिदृश्य	८
परिच्छेद २ : औद्योगिक क्षेत्र		**९-११**
२.१	प्रमुख उद्योगहरुको क्षमता उपयोग तथा उत्पादन स्थिति	९
२.२	क्षेत्रगत औद्योगिक कर्जा स्थिति	१०
२.३	औद्योगिक उत्पादनको परिदृश्य	११
परिच्छेद ३ : सेवा क्षेत्र		**१२-१५**
३.१	पर्यटन उद्योग	१२
३.२	घर-जग्गा कारोबार	१२
३.३	वित्तीय सेवा	१२
३.४	यातायात तथा संचार	१४
३.५	शिक्षा तथा स्वास्थ्य	१४
३.६	सेवा क्षेत्रको परिदृश्य	१५
परिच्छेद ४ : प्रमुख चुनौतीहरु		**१६-१७**
४.१	कृषि क्षेत्र	१६
४.२	उद्योग क्षेत्र	१६
४.३	सेवा क्षेत्र	१७
४.४	पूर्वाधार क्षेत्र	१७

कार्यकारी सारांश

कृषि क्षेत्र

१. यस आर्थिक गतिविधि अध्ययनमा समेटिएका ५७ जिल्लाहरुमा समीक्षा वर्षमा कृषि बालीले ढाकेको भू-क्षेत्र ०.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने त्यस्ता बालीहरुको **उत्पादन २.७ प्रतिशतले बढेको** छ । कृषि क्षेत्र अन्तर्गत प्रमुख हिस्सा रहेको खाद्यबाली धानको उत्पादनमा कमी आएकोले समग्र कृषि क्षेत्रको वृद्धिदर सामान्य रहन गएको हो ।

२. प्रमुख खाद्यान्न बालीहरुमध्ये **धानको उत्पादनमा १.६ प्रतिशतले कमी आएको छ भने मकैको उत्पादन ६.८ प्रतिशतले तथा गहुँको उत्पादन ५.१ प्रतिशतले वृद्धि** भएको छ । त्यसैगरी, समीक्षा वर्षमा **तरकारीको उत्पादन २.८ प्रतिशतले र फलफूल तथा मसलाको उत्पादनमा ५.१ प्रतिशतले** बढोत्तरी आएको छ ।

३. समीक्षा वर्षमा पशुजन्य उत्पादन अन्तर्गत **दुधको उत्पादन ३.२ प्रतिशत**ले तथा **मासुको उत्पादन ६.३ प्रतिशतले वृद्धि** भएको छ । त्यसैगरी **अण्डाको उत्पादन ५.१ प्रतिशत**ले तथा **माछाको उत्पादन २.९ प्रतिशतले वृद्धि** भएको छ । वनजन्य उत्पादन अन्तर्गत **काठको उत्पादन ९.० प्रतिशतले वृद्धि** भएको छ ।

४. समीक्षा वर्षमा अध्ययन क्षेत्र अर्न्तगतका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले **कुल प्रवाहित कर्जाको ४.६ प्रतिशत कर्जा कृषि क्षेत्रमा** प्रवाह गरेका छन् ।

उद्योग क्षेत्र

५. समीक्षा वर्षमा अध्ययन क्षेत्रका उद्योगहरुको क्षमता उपयोगमा सुधार आएको छ । गत वर्ष **उद्योगहरुको औसत क्षमता उपयोग ५७.३ प्रतिशत** रहेकोमा समीक्षा अवधिमा त्यस्तो उपयोगमा वृद्धि भई **५९.७ प्रतिशत** पुगेको छ । उर्जा आपूर्तिमा सुधार आएका कारण उद्योगहरुको क्षमता उपयोग बढेको हो । क्षेत्रगत रुपमा हेर्दा पश्मिना उद्योगको क्षमता पूर्ण उपयोग भएको छ भने चामल उद्योगको क्षमता उपयोग न्यून रहेको छ ।

६. समीक्षा वर्षमा समूहगतरुपमा पेय पदार्थ, लत्ता कपडा, अन्न तथा पशुदाना, अन्य रासायनिक पदार्थ, गैर-धातु खनिजजन्य उत्पादन तथा बिजुलीको तारको **उत्पादनमा वृद्धि** भएको छ भने वनस्पति घ्यू तथा तेल, दुग्धपदार्थ, कागज, काठको उत्पादन, प्रशोधित छाला, प्लाष्टिकका सामान र जुत्ताको **उत्पादनमा ह्रास** आएको छ ।

७. समीक्षा वर्षमा अध्ययन क्षेत्र अर्न्तगतका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले **कुल प्रवाहित कर्जाको ३३.७ प्रतिशत कर्जा औद्योगिक क्षेत्रमा** प्रवाह गरेका छन् ।

सेवा क्षेत्र

८. समीक्षा वर्षमा पर्यटन गतिविधि उत्साहजनक रहेको छ । यस अवधिमा पर्यटक आगमन २८.५ प्रतिशतले बढेको छ भने होटल तथा लजको संख्या १२ प्रतिशतले र होटल शैया संख्या ८.७ प्रतिशतले बढेको छ ।

९. वित्तीय सेवा अन्तर्गत अध्ययन क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले संकलन गरेको **कुल निक्षेप २०.० प्रतिशतले वृद्धि** भएको छ भने **कुल कर्जा प्रवाह २२.४ प्रतिशतले वृद्धि भएको** छ । अध्ययन क्षेत्रमा **कर्जा-निक्षेप अनुपात ८६.४ प्रतिशत कायम** रहेको छ ।

१०. निक्षेप संकलन तथा कर्जा प्रवाहमा काठमाडौं क्षेत्रको अंश ठूलो रहेको छ। उक्त क्षेत्रको हिस्सा **कुल निक्षेप संकलनमा ६८.२ प्रतिशत** तथा **कुल कर्जामा ५२.६ प्रतिशत** रहेको छ। गत वर्ष काठमाडौं क्षेत्रको निक्षेप तथा कर्जामा रहेको हिस्सा क्रमशः **६८.९ प्रतिशत** र **५३.३ प्रतिशत** रहेको थियो।

११. समीक्षा वर्षमा **दर्ता भएका कुल सवारी साधनको संख्या १४.६ प्रतिशतले बढेको** छ। त्यसैगरी, संचार क्षेत्र अन्तर्गत नेपाल टेलिकम, एनसेल तथा अन्य कम्पनीहरुबाट वितरण गरिएको **मोवाईल तथा ल्याण्ड-लाइन टेलिफोनको संख्यामा ९.३ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ।**

चुनौती तथा परिदृश्य

१२. चालु आर्थिक वर्षमा वर्षे बालीहरुको लागि पर्याप्त वर्षा भएको, बाढी पहिरो, नदी कटान लगायत प्राकृतिक प्रकोप नभएको तथा कृषि क्षेत्रको उत्पादन, बजारीकरण, व्यावसायीकरण तथा आधुनिकीकरणका लागि नेपाल सरकारबाट अघि सारिएका कृषि विकास रणनीति, प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजना लगायतका विभिन्न योजना तथा कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयनबाट प्रमुख कृषि बालीहरुको उत्पादनमा विस्तार आउने अनुमान रहेको छ। यद्यपि कृषि उत्पादनमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्नका लागि **उन्नत बीउ-विजन तथा रासायनिक मलको सहज आपूर्ति, सिँचाइ सुविधाको विस्तार तथा उत्पादित वस्तुहरुको उचित बजारीकरणको व्यवस्था गर्ने** चुनौती यथावत नै छन्।

१३. उर्जा आपूर्तिमा आएको सुधार, कर्जा प्रवाहमा भएको उच्च विस्तार तथा लगानीयोग्य वातावरण निर्माणका लागि भइरहेका प्रयासहरुका कारण चालु आर्थिक वर्षमा **औद्योगिक उत्पादनमा विस्तार** आउने देखिन्छ। औद्योगिक उत्पादनमा उच्च वृद्धि कायम राख्न निर्माणाधीन जलविद्युत परियोजनाहरु समयमै सम्पन्न गर्ने, आयात व्यवस्थापनका लागि उद्योगहरुको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, उद्योगी, व्यवसायी, किसान एवम् श्रमिकबीच दीगो रुपमा असल सम्बन्ध कायम गर्ने तथा औद्योगिक क्षेत्रमा वैदेशिक लगानी भित्र्याउन उपयुक्त वातावरण सृजना गर्नुपर्ने चुनौतीहरु छन्।

१४. नयाँ पर्यटकीय गन्तव्यको घोषणा, अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलहरुको निर्माण तथा सुधार, थप जहाज खरिद, पर्यटक स्तरीय होटलहरुको संख्यामा भइरहेको विस्तार तथा पर्यटकहरुको आकर्षण बढाउन नेपाल भ्रमण वर्ष २०२० घोषणा र विभिन्न प्रचार प्रसारका कार्यक्रमहरु सञ्चालनमा ल्याइएबाट आगामी वर्ष पर्यटन क्षेत्र थप विस्तार हुने देखिन्छ। भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त ऐतिहासिक सम्पदाहरुको यथाशीघ्र पुनर्निर्माण तथा पर्यटकीय पूर्वाधारको विकास मार्फत पर्यटन क्षेत्रबाट अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्ने चुनौती कायमै छ।

१५. संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारहरुले आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को बजेट समयमै ल्याएका र सबै प्रदेश तथा स्थानीय तहहरुले आ-आफ्नो क्षेत्रमा कृषि, पर्यटन, पूर्वाधार लगायत विकास निर्माणमा खर्च गर्ने भएकाले आर्थिक गतिविधि विस्तारमा सहयोग पुग्ने देखिन्छ।

परिच्छेद १
कृषि क्षेत्र

१.१. कृषि उपजले ढाकेको भू-क्षेत्र

आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा प्रमुख कृषि बालीहरु (खाद्य तथा अन्य बाली, तरकारी एवम् फलफूल तथा मसला) ले ढाकेको कुल क्षेत्रफल ०.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । गत वर्ष यस्तो क्षेत्रफल २.४ प्रतिशतले बढेको थियो ।

१.१.१ खाद्य तथा अन्य बाली : समीक्षा वर्षमा खाद्य तथा अन्य बालीले ढाकेको क्षेत्रफलमा ०.३ प्रतिशतले बढेको छ । गत वर्ष यस्तो क्षेत्रफल २.४ प्रतिशतले बढेको थियो । समीक्षा वर्षमा मकै, गहुँ, आलु, उखु, भटमास र तेलहन बालीले ढाकेको क्षेत्रफलमा वृद्धि भएको छ भने धान, कोदो, जौ, फापर र दलहन बालीले ढाकेको क्षेत्रफलमा घटेको छ ।

चार्ट १ : प्रमुख खाद्यान्न बालीहरुले ढाकेको क्षेत्रफल (हजार हेक्टरमा)

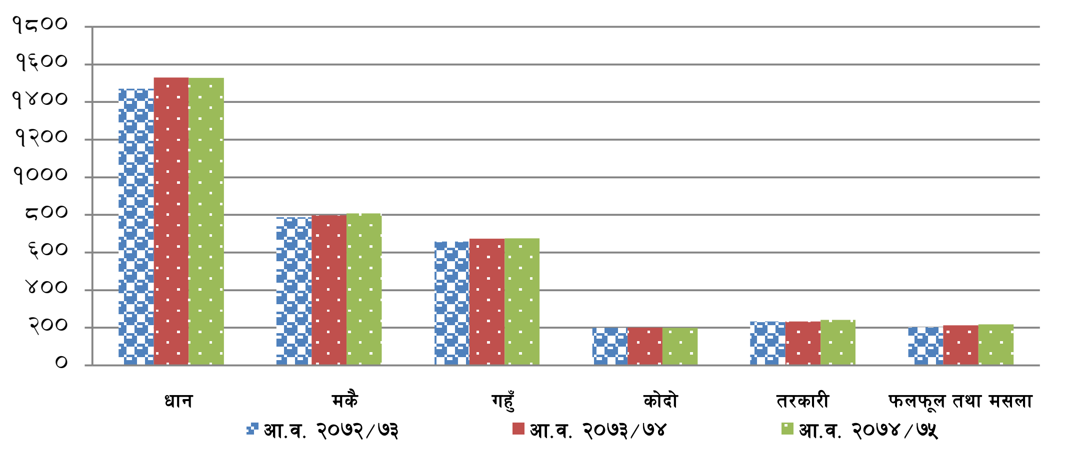

१.१.२ तरकारी : समीक्षा वर्षमा तरकारी बालीले ढाकेको क्षेत्रफल ३.७ प्रतिशतले बढेको छ । गत वर्ष उक्त बालीले ढाकेको क्षेत्रफलमा सीमान्त ह्रास आएको थियो ।

१.१.३ फलफूल तथा मसला : समीक्षा वर्षमा फलफूल तथा मसला बालीले ढाकेको क्षेत्रफल २.३ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । गत वर्ष यस्ता बालीले ढाकेको क्षेत्रफल ५.० प्रतिशतले बढेको थियो ।

१.१.४ क्षेत्रगत स्थिति : क्षेत्रगत आधारमा कृषि उपजले ढाकेको भू-क्षेत्रमध्ये खाद्य तथा अन्य बालीले ढाकेको क्षेत्रफल वीरगञ्ज र नेपालगञ्ज क्षेत्रमा कमी आएको छ भने अन्य सबै क्षेत्रमा बढेको छ । तरकारीले ढाकेको क्षेत्रफल विराटनगर क्षेत्रमा घटेको छ भने अन्य सबै क्षेत्रमा वृद्धि भएको छ । त्यसैगरी, फलफूल तथा मसलाजन्य बालीले ढाकेको क्षेत्रफल काठमाडौं र वीरगञ्ज क्षेत्रमा घटेको छ भने बाँकी सबै क्षेत्रमा बढेको छ ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका १ (समग्र तथा क्षेत्रगत) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.२ कृषि उत्पादन

समीक्षा वर्षमा प्रमुख कृषि बालीहरु (खाद्य तथा अन्य बाली, तरकारी र फलफूल तथा मसला) को कुल उत्पादन २.७ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । गत वर्ष यस्ता बालीहरुको उत्पादन ८.१ प्रतिशतले बढेको थियो ।

१.२.१ खाद्य तथा अन्य बाली : समीक्षा वर्षमा खाद्य तथा अन्य बालीको उत्पादन २.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । गत वर्ष यस्तो उत्पादन ९.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । समीक्षा वर्षमा प्रमुख खाद्य बालीहरु मध्ये धानको उत्पादन १.६ प्रतिशतले कमी आएको छ भने मकैको उत्पादन ६.८ प्रतिशत, गहुँको उत्पादन ५.१ प्रतिशत र आलुको उत्पादान ५.८ प्रतिशतले बढेको छ । अघिल्लो वर्ष धानको उत्पादन २१.० प्रतिशत, मकैको उत्पादन ६.३ प्रतिशत, गहुँको उत्पादन ९.२ प्रतिशत र आलुको उत्पादन ४.१ प्रतिशतले बढेको थियो ।

यसैगरी, समीक्षा अवधिमा कोदोको उत्पादन १.३ प्रतिशत, उखुको उत्पादन १.७ प्रतिशत र दलहनको उत्पादन ९.२ प्रतिशतले बढेको छ । धान, जौ, फापर, सनपाट, सुर्ति, भटमास तथा तेलहनको उत्पादनमा भने समीक्षा वर्षमा ह्रास आएको छ ।

१.२.२ समीक्षा वर्षमा समयमा वर्षा नहुँदा धानको खेती गरिएको क्षेत्रफलमा कमी आउँदा धानको उत्पादन घटेको भएतापनि मकै, गहुं तथा अन्य बालीहरुका लागि मौसम अनुकूल रहेको, खेती गरिएको क्षेत्रफलमा वृद्धि भएको तथा कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण तथा व्यावसायीकरण बढेका कारण प्रमुख खाद्य बालीहरुको उत्पादन बढ्न गएको हो ।

१.२.३ भौगोलिक आधारमा तुलना गर्दा प्रमुख खाद्य तथा अन्य बालीको उत्पादन सबै क्षेत्रमा वृद्धि भएको छ । यस्ता बालीको उत्पादन सबैभन्दा बढी काठमाडौं क्षेत्रमा ५.१ प्रतिशतले र सबैभन्दा कम सिद्धार्थनगर क्षेत्रमा १.२ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

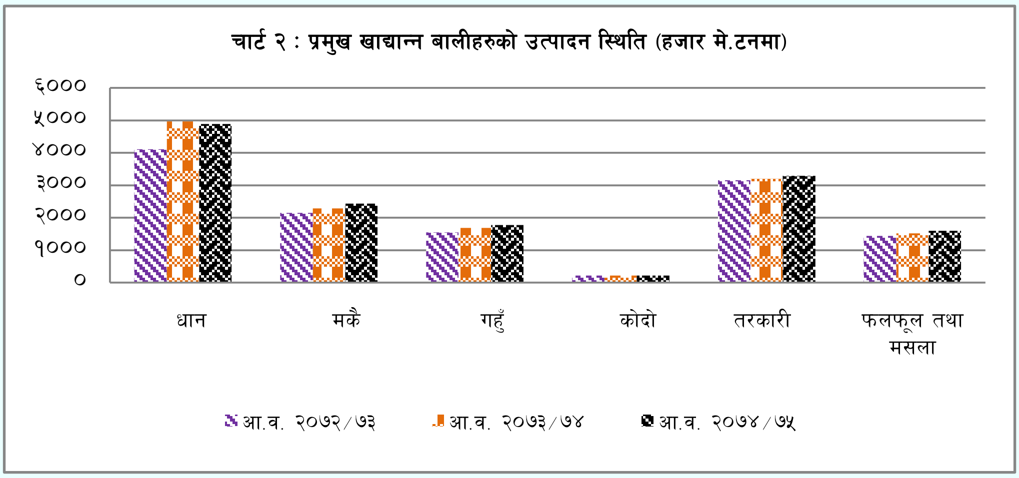

१.२.४ तरकारी : समीक्षा वर्षमा तरकारीको उत्पादन २.८ प्रतिशतले बढेको छ । गत वर्ष उक्त समूहको उत्पादन १.७ प्रतिशतले बढेको थियो ।

क्षेत्रगत रुपमा तुलना गर्दा समीक्षा वर्षमा विराटनगर, सिद्धार्थनगर र काठमाडौं क्षेत्रमा तरकारी उत्पादनमा कमी आएको छ भने अन्य सबै क्षेत्रमा वृद्धि भएको छ ।

१.२.५ फलफूल तथा मसला : समीक्षा वर्षमा फलफूल तथा मसला बालीको समग्र उत्पादन ५.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । गत वर्ष यस्तो उत्पादनमा ५.९ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । यस समूह अन्तर्गत सुन्तलाको उत्पादन ०.७ प्रतिशतले घटेको छ भने आँपको उत्पादन १३.१ प्रतिशतले, केराको उत्पादन ११.५ प्रतिशतले र स्याउको उत्पादन २४.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यसैगरी, मसलाको उत्पादन १.७ प्रतिशतले र कफीको उत्पादन ३.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने अन्य फलफूलको उत्पादन यथावत रहेको छ । गत वर्ष उक्त बालीहरुमध्ये स्याउको उत्पादन घटेको थियो भने अन्य सबै फलफूल तथा मसलाको उत्पादन बढेको थियो ।

१.२.६ क्षेत्रगत रुपमा विश्लेषण गर्दा समीक्षा वर्षमा फलफूल तथा मसला बालीको उत्पादन विराटनगर, जनकपुर, वीरगञ्ज, पोखरा, नेपालगञ्ज र धनगढी क्षेत्रमा वृद्धि भएको छ भने काठमाडौं र सिद्धार्थनगर क्षेत्रमा ह्रास आएको देखिन्छ । यस समूहका बालीहरुको उत्पादन जनकपुर क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी १५.५ प्रतिशतले बढेको छ भने काठमाडौं क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी ४.० प्रतिशतले ह्रास आएको देखिन्छ ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण **तालिका २** (समग्र तथा क्षेत्रगत) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.३ क्षेत्रफल, उत्पादन र उत्पादकत्वको विश्लेषण

१.३.१ क्षेत्रगत विशेष उत्पादन : विराटनगर अध्ययन क्षेत्र अन्तर्गत चिया, अलैंची तथा जुट प्रमुख रुपमा उत्पादन हुने बालीहरु हुन् । नेपालगञ्ज क्षेत्र अन्तर्गत मह, अदुवा प्रमुख रुपमा उत्पादन हुने कृषि उपजहरु हुन् भने धनगढी क्षेत्र अन्तर्गत रोजिन उत्पादनले अन्य क्षेत्र भन्दा फरक महत्व राखेको पाइन्छ ।

पोखरा अध्ययन क्षेत्र अन्तर्गत विशेष पहिचान बनाएको सुन्तलाको उत्पादन गत वर्ष बढेकोमा समीक्षा वर्षमा घट्न गएको छ । वीरगञ्ज क्षेत्र अन्तर्गत केरा तथा माछाको उत्पादन विशेष उत्पादनका रुपमा रहेका छन् । यस क्षेत्रमा गतवर्ष जस्तै समीक्षा वर्षमा केराको उत्पादन बढेको छ भने माछाको उत्पादनमा कमी आएको छ ।

१.३.२ कृषि क्षेत्रमा बदलिएको प्रवृत्ति : प्रमुख कृषि बालीहरुले ढाकेको क्षेत्रफल समीक्षा वर्षमा पनि बढेको छ । वैदेशिक रोजगारीमा गएका युवाहरुमा कृषिलाई आधुनिकीकरण गर्ने सोच, सीप र ज्ञानको विकास, कृषिमा प्रविधिको बढ्दो प्रयोग तथा देशभित्रै रहेका युवाहरुमा पनि कृषि पेशाप्रतिको आकर्षणका कारण आगामी दिनमा समेत कृषि क्षेत्र नेपालको अर्थतन्त्रको रणनीतिक महत्वको क्षेत्रका रुपमा रहने देखिन्छ ।

१.३.३ नीतिगत व्यवस्था : नेपाल सरकारले कृषि क्षेत्रलाई बजेटमा प्राथमिकता दिंदै उच्च सम्भावना बोकेका स्थानहरुलाई प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण परियोजनाका रुपमा पकेट, ब्लक, जोन र सुपरजोन क्षेत्र मार्फत कृषि क्षेत्रमा अभियानका रुपमा प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति मार्फत बैंकहरुले कृषि क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने निर्देशनात्मक व्यवस्था गर्नुका साथै विशेष कृषि उत्पादनका लागि सहुलियतपूर्ण पुनरकर्जाको व्यवस्था गरेका कारण प्रमुख खाद्य बाली तथा तरकारी एवम् फलफूल खेतीमा कृषकहरुको आकर्षण बढ्दै गएको देखिन्छ । यी आधारहरुले समग्र कृषि क्षेत्र व्यावसायिकरणतर्फ उन्मुख हुँदै गएको देखिन्छ ।

१.३.४ उत्पादकत्व : उत्पादकत्वतर्फ समीक्षा वर्षमा धानको औसत उत्पादकत्व प्रति हेक्टर ३.४ मे.टन, मकैको ३.४ मे.टन, गहुँको ३.० मे.टन र आलुको १५.९ मे.टन रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी, क्षेत्रगत रुपमा विश्लेषण गर्दा धानको उत्पादकत्व सबैभन्दा बढी नेपालगञ्ज क्षेत्रमा प्रति हेक्टर ३.८ मे.टन, मकैको

उत्पादकत्व वीरगञ्ज क्षेत्रमा प्रति हेक्टर ४.२ मे.टन, गहुँको उत्पादकत्व वीरगञ्ज र नेपालगञ्जमा प्रति हेक्टर ३.० मे.टन र आलुको उत्पादकत्व वीरगञ्ज क्षेत्रमा प्रति हेक्टर १७.१ मे.टन रहेको छ ।

तालिका १

प्रमुख बालीहरुको क्षेत्रगत उत्पादकत्व

मे.टन/हेक्टर

विवरण	काठमाडौं	बिराटनगर	जनकपुर	वीरगंज	पोखरा	सिद्धार्थनगर	नेपालगंज	धनगढी	औसत
धान	३.२	३.०	२.८	३.३	३.२	३.४	३.८	३.४	३.४
मकै	२.९	३.६	३.६	४.२	२.७	२.६	२.५	१.६	३.४
गहुँ	२.९	२.४	२.७	३.०	२.३	२.७	३.०	२.२	३.०
आलु	१६.९	१४.३	१२.३	१७.१	१२.६	१२.०	११.९	१३.८	१५.९

१.३.५ कृषि क्षेत्रमा आशालाग्दो स्थिति : कृषि क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन नेपाल सरकारले हरेक वर्ष आफ्नो नीति तथा कार्यक्रम र बजेटमा प्राथमिकता दिंदै अघि सारेका विभिन्न किसिमका परियोजनामूलक, अनुदानमूलक कार्यक्रम र सो कार्यक्रमलाई सघाउ पुऱ्याउन नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीतिमार्फत बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुलाई गरेको निर्देशनात्मक व्यवस्थाको परिणामस्वरुप समग्र कृषि क्षेत्र व्यावसायिक हुँदै गएको छ। कृषि क्षेत्रको विस्तारका लागि अत्यावश्यक मानिने सिँचाइ सुविधा विस्तार गर्न निर्माणाधीन राष्ट्रिय गौरवका ठूला आयोजनाहरु निर्धारित समयमै सम्पन्न भएमा कृषि वस्तुहरुको उत्पादनमा उल्लेख्य प्रगति हुने सम्भावना देखिएको छ ।

१.४ प्रमुख पशुपंक्षी, माछा तथा वनजन्य उत्पादन

१.४.१ पशुपंक्षी तथा माछाजन्य उत्पादन : समीक्षा वर्षमा दूधको उत्पादन ३.२ प्रतिशतले, मासुको उत्पादन ६.३ प्रतिशतले र अण्डाको उत्पादन ५.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । अघिल्लो वर्ष दूधको उत्पादन ३.४ प्रतिशतले तथा मासुको उत्पादन ४.४ प्रतिशतले र अण्डाको उत्पादन ३.९ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो ।

समीक्षा वर्षमा मासुजन्य उत्पादनतर्फ भैसी तथा राँगाको मासु उत्पादन ४.० प्रतिशतले, खसी, बोका र भेडाको मासु उत्पादन ६.६ प्रतिशतले, संुगुर तथा बंगुरको मासु उत्पादन ४.१ प्रतिशतले र कुखुरा तथा हाँसको मासु उत्पादन ११.७ प्रतिशतले बढेको छ। गत वर्ष ११.२ प्रतिशतले वृद्धि भएको माछाको उत्पादन समीक्षा वर्षमा २.९ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको छ । यसैगरी, समीक्षा अवधिमा महको उत्पादन १६.० प्रतिशतले बढेको छ भने छालाको उत्पादनमा सामान्य वृद्धि भएको छ ।

१.४.२ वनजन्य उत्पादन : अध्ययनले समेटेका क्षेत्रमा गत वर्ष २१.६ प्रतिशतले बढेको काठको उत्पादन समीक्षा वर्षमा ९.० प्रतिशतले बढेको छ । अन्य वनजन्य उत्पादनहरु दाउरा, औषधिजन्य उत्पादनको क्रमशः १६.० प्रतिशत र ७२.० प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने अन्य वस्तुको उत्पादनमा २.० प्रतिशतले ह्रास आएको छ ।

१.४.३ प्रमुख पशुपंक्षी, माछा तथा वनजन्य उत्पादनको क्षेत्रगत तुलना : क्षेत्रगत रुपमा तुलना गर्दा सबै क्षेत्रमा दूध र मासुको उत्पादनमा वृद्धि भएको छ भने अण्डाको उत्पादन सिद्धार्थनगर क्षेत्र बाहेक अन्य सबै क्षेत्रमा बढेको छ। माछाको उत्पादन काठमाडौं, वीरगञ्ज र पोखरा क्षेत्रमा घटेको छ भने अन्य सबै क्षेत्रमा

वृद्धि भएको छ । त्यसैगरी, वनजन्य उत्पादनतर्फ काठको उत्पादन विराटनगर, वीरगञ्ज र धनगढी क्षेत्रमा घटेको छ भने बाँकी अन्य क्षेत्रमा वृद्धि भएको छ ।

१.४.४ नीतिगत व्यवस्था : नेपाल सरकारले लागू गरेका विभिन्न किसिमका अनुदानमूलक परियोजना लगायत पशुपंक्षीजन्य उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन गोठसुधार, पशुपंक्षी बीमामा दिइएको ७५ प्रतिशत अनुदान, प्राविधिक सेवाको सहज उपलव्धता एवम् वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएकाहरुलाई व्यावसायिकरुपमा पशुपंक्षी फर्महरु सञ्चालन गर्न विभिन्न किसिमका अनुदान कार्यक्रमहरु संचालन गरिएका छन् । साथै नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति मार्फत व्यावसायिक पशुपंक्षीपालन एवम् मत्स्यपालनका लागि गरेको पुनरकर्जाको व्यवस्था तथा निर्देशनात्मक कर्जा प्रवाहको व्यवस्थाको फलस्वरुप आउँदा वर्षहरुमा पशुजन्य उत्पादन वृद्धि हुने देखिन्छ ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण **तालिका ३** (समग्र तथा क्षेत्रगत) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.५ सिँचाइ सुविधा

समीक्षा वर्षमा अध्ययनमा समेटिएका ५७ जिल्लाहरुको कुल सिँचित क्षेत्रफल ४.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । गत वर्ष उक्त क्षेत्रफल ३.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । समीक्षा वर्षमा कुल खेती गरिएको क्षेत्रफलमध्ये ४७.० प्रतिशत क्षेत्रफल सिँचित रहेको पाइन्छ । कुल सिँचित क्षेत्रफलमध्ये ३९.७ प्रतिशत कुलो, ४८.४ प्रतिशत नहर, ११.० प्रतिशत बोरिङ्ग तथा ०.९ प्रतिशत पोखरीबाट सिँचाइ भएको देखिन्छ । समीक्षा वर्षमा अध्ययन क्षेत्रका सम्पूर्ण क्षेत्रहरुको सिँचित क्षेत्रफलमा वृद्धि भएको छ ।

चार्ट ३ : सिंचाई क्षेत्रमा भएको विस्तार (हजार हेक्टरमा)

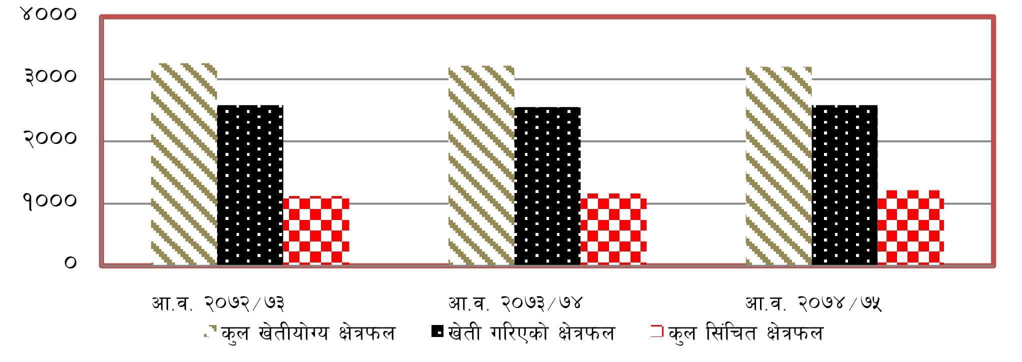

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका ४ (समग्र तथा क्षेत्रगत) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.६ क्षेत्रगत कृषि कर्जा स्थिति

आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा अध्ययन क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुबाट प्रवाहित कुल कृषि कर्जा २५.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १ खर्ब १० अर्ब ६ करोड पुगेको छ । गत वर्ष यस्तो कर्जा ३४.४ प्रतिशतले बढेको थियो ।

१.६.१ २०७५ असार मसान्तको तथ्याङ्क अनुसार तरकारी बालीमा रु. ६ अर्ब २२ करोड, अन्न बालीमा रु. ५ अर्ब ५३ करोड एवम् चिया तथा कफी खेतीमा रु. २ अर्ब ८७ करोड कर्जा प्रवाह भएको छ । समीक्षा वर्षमा “क” “ख” तथा “ग” वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुबाट प्रवाहित कुल कर्जामध्ये कृषि क्षेत्रमा प्रवाह भएको कर्जाको अंश ४.६ प्रतिशत रहेको छ ।

१.६.२ कृषि क्षेत्रमा प्रवाहित कुल कर्जालाई क्षेत्रगत रुपमा तुलना गर्दा काठमाडौं क्षेत्रको अंश २२.६ प्रतिशत, वीरगञ्ज क्षेत्रको २०.९ प्रतिशत, विराटनगर क्षेत्रको १६.८ प्रतिशत, सिद्धार्थनगर क्षेत्रको १२.५ प्रतिशत, पोखरा क्षेत्रको ८.६ प्रतिशत, जनकपुर क्षेत्रको ६.८ प्रतिशत, नेपालगञ्ज क्षेत्रको ६.७ प्रतिशत तथा धनगढी क्षेत्रको ५.० प्रतिशत रहेको छ ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका ५ (समग्र तथा क्षेत्रगत) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

१.७ कृषि उत्पादनको परिदृश्य (Outlook)

१.७.१ आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा वर्षे बाली खेतीका लागि समयमै पर्याप्त वर्षा भएकोले करीब सबैजसो खेतमा धानबाली लगाइएको थियो । यस वर्ष बाढी पहिरो जस्ता प्राकृतिक प्रकोप नभएको, उन्नत वीउविजन तथा रासायनिक मल जस्ता कृषि आगतहरुको उपलब्धता सहज भएको र कृषि क्षेत्रमा आधुनिकीकरण र व्यावसायीकरण बढ्दै गएकोले धान र मकै लगायतका कृषि उत्पादनमा बढोत्तरी भएको अनुमान छ ।

१.७.२ परम्परागत खेती प्रणालीलाई नयाँ प्रविधि र सीपयुक्त बनाई समग्र कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सरकारबाट अगाडि सारिएका विभिन्न कार्यक्रमहरुको प्रभाव सकारात्मक रहेको देखिन्छ । यस्ता कार्यक्रमहरुमा प्रधानमन्त्री कृषि आधुनिकीकरण आयोजना, चिया, कफि, अलैंची, सुपारी, केरा तथा कागतीको उन्नत बीउ र विरुवामा अनुदान, कृषि ज्ञान केन्द्रको स्थापना, पशु अस्पताल तथा पशु विज्ञ केन्द्रको स्थापना, फलफूल पकेट क्षेत्रको निर्धारण, नमूना कृषि फार्म स्थापना, कृषि पशुपंक्षी तथा मत्स्यपालनको बीमामा अनुदान जस्ता रहेका छन् । उन्नत वीउविजनको प्रयोगमा भएको वृद्धि, रासायनिक मलको सहज उपलब्धता र साना तथा मझौला सिँचाइ आयोजना मार्फत सिँचाइ सुविधामा विस्तार भई प्रमुख कृषि बालीहरु धान, मकै, गहुँ लगायतका बालीहरुको उत्पादन बढ्ने अनुमान रहेको छ ।

१.७.३ सरकारले बजेटमार्फत कृषि क्षेत्रलाई उच्च प्राथमिकता दिंदै कृषि क्षेत्रमा अगाडि सारेका विशेष कार्यक्रम, कृषि ऋणको ब्याजमा अनुदान, कृषि तथा पशु बीमामा दिइँदै आएको अनुदान तथा बजार मागमा आएको वृद्धिका कारण युवाहरु कृषि पेशामा आकर्षित हुँदै गएका छन् । फलस्वरुप चालु आर्थिक वर्षमा थप तरकारी, फलफूल तथा पशुपंक्षी फर्महरु संचालनमा आएका छन् । यसकासाथै सरकारीस्तरबाट आवश्यक प्राविधिक सेवामा समेत विस्तार भएका कारण तरकारी, फलफूल, दूध, मासु लगायतका उत्पादनहरु बढ्ने अनुमान गरिएको छ । त्यसैगरी, माछापालन व्यवसायलाई प्रोत्साहन गर्न अगाडि सारिएका अनुदान एवम् विविध प्रर्वद्धनात्मक कार्यक्रमहरुबाट माछा उत्पादनमा समेत वृद्धि हुने अनुमान छ ।

परिच्छेद २
औद्योगिक क्षेत्र

२.१ प्रमुख उद्योगहरूको क्षमता उपयोग तथा उत्पादन स्थिति

२.१.१ समीक्षा वर्षमा सर्वेक्षणमा समेटिएका अध्ययन क्षेत्रका उद्योगहरुले औसतमा ५९.७ प्रतिशत क्षमता उपयोग गरेका छन् । अघिल्लो वर्ष उद्योगहरुको औसत क्षमता उपयोग ५७.३ प्रतिशत रहेको थियो । समीक्षा अवधिमा पश्मिना उद्योगले पूर्ण रुपमा (९९.१ प्रतिशत) क्षमता उपयोग गरेको देखिन्छ भने अन्य सबैभन्दा बढी क्षमता उपयोग गर्ने बियर उत्पादन गर्ने उद्योग (८६.३ प्रतिशत), प्रशोधित चिया उत्पादन गर्ने उद्योग (८२.४ प्रतिशत), सिमेन्ट उद्योग (७४.६ प्रतिशत) र चाउचाउ उत्पादन गर्ने उद्योग (७३.४ प्रतिशत) रहेका छन् । गत वर्ष यी उद्योगहरुको क्षमता उपयोग क्रमशः ९८.५ प्रतिशत, ८२.१ प्रतिशत, ७८.६ प्रतिशत, ७१.८ र ७९.१ प्रतिशत रहेको थियो । त्यसैगरी, सबैभन्दा कम क्षमता उपयोग गर्ने उद्योगहरुमा चामल उद्योग (१४.८ प्रतिशत), कागज उद्योग (३८.५ प्रतिशत) र गहुँको पिठो उत्पादन गर्ने उद्योग (४४.१ प्रतिशत) रहेका छन् ।

२.१.२ समीक्षा वर्षमा उर्जा आपूर्तिमा आएको सुधार, औद्योगिक क्षेत्रमा बन्द हड्ताल लगायतका आपूर्तिजन्य अवरोधमा कमी, नेपालको संविधान अनुसार गठित तीन तहका सरकारहरुले आ-आफ्ना बजेटमार्फत अघि सारेका विकास निर्माणका कार्य लगायत पुनर्निर्माण कार्यमा आएको तीव्रताले निर्माणजन्य सामग्रीको मागमा भएको वृद्धिका कारण उद्योगहरुको क्षमता उपयोगमा वृद्धि भएको हो ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका ६ (समग्र तथा क्षेत्रगत) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.१.३ समीक्षा वर्षमा अध्ययनमा समावेश औद्योगिक उत्पादनहरुमध्ये समूहगतरुपमा अन्न तथा पशुदाना, अन्य खाद्यपदार्थ, पेय पदार्थ, लत्ता कपडा, तयारी कपडा, अन्य रासायनिक पदार्थ, गैर-धातु खनिजजन्य तथा बिजुलीको तारको उत्पादनमा वृद्धि भएको छ भने वनस्पति घ्यू तथा तेल समूह, दुग्धपदार्थ, कागज, काठको उत्पादन, प्लाष्टिकको उत्पादन र जुत्ताको उत्पादनमा ह्रास आएको छ ।

२.१.४ समीक्षा वर्षमा वनस्पती घ्यू तथा तेल समूहको उत्पादनमा १९.१ प्रतिशतले ह्रास आएको छ भने चामल र गहुँको पिठोको उत्पादन घट्न गएतापनि पशुदाना उत्पादन १०.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यसैगरी, पेय पदार्थ समूहको उत्पादन १२.९ प्रतिशतले, लत्ता कपडा समूहको (धागो, सिन्थेटिक कपडा र पश्मिनाको औसत) उत्पादन ४.१ प्रतिशतले र तयारी कपडा (गार्मेण्ट) को उत्पादन २९.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यसैगरी, अन्य खाद्य पदार्थ समूह अन्तर्गत विस्कुट, चिनी, चकलेट तथा प्रशोधित चियाको उत्पादन क्रमशः ६.१, ३६.९, ११.१ र ९.३ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ भने चाउचाउको उत्पादन ५.९ प्रतिशतले घटेको छ ।

यसैगरी, रंगको उत्पादन २४.९ प्रतिशतले, साबुनको उत्पादन ५८.३ प्रतिशतले, ईटाको उत्पादन २७.३ प्रतिशतले र सिमेन्टको उत्पादन १३.१ प्रतिशतले बढेको छ । फलामको छड तथा पत्तिको उत्पादन ८.९ प्रतिशतले बढेको छ भने जी.आई. तारको उत्पादन २१.८ प्रतिशतले घट्न गएको छ । घरेलु धातुका सामानको उत्पादन १९.६ प्रतिशतले, विजुलीको तार र केवुलको उत्पादन ३४.४ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ

भने प्लाष्टिकको उत्पादन ७.९ प्रतिशतले, आल्मुनियम उत्पादन १३.८ प्रतिशतले र जुत्ताको उत्पादन ४.७ प्रतिशतले ह्रास आएको छ ।

समीक्षा वर्षमा प्रशोधित छालाको उत्पादन ८९.७ प्रतिशतले, चिरेको काठको उत्पादन १.५ प्रतिशतले, कागजको उत्पादन २.५ प्रतिशतले र रोजिनको उत्पादन ४२.९ प्रतिशतले घटेको छ भने समग्र औषधिको उत्पादन औसतमा १.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

२.१.५ क्षेत्रगत रुपमा विश्लेषण गर्दा काठमाडौं क्षेत्रमा मुख्यतया प्रशोधित दूध, हल्का पेय पदार्थ, पश्मिना, चाउचाउ, रंग, औषधी, जुत्ता आदिको उत्पादन हुने गरेको छ । विराटनगर क्षेत्रमा वनस्पती घ्यू तथा तेल, चिनी, चाउचाउ, चिया, जुटका सामान, प्लाष्टिकका सामान, फलामको छड तथा पत्ति, धातुका उपकरण, सिमेन्ट आदिको उत्पादन प्रमुख रहेको छ भने जनकपुर क्षेत्रमा चिनी, मदिरा, कागज, ईटा, सिमेन्ट आदिको उत्पादन हुने गरेको छ । त्यसैगरी, वीरगञ्ज क्षेत्रमा मुख्य रुपमा वनस्पति घ्यू, तेल, प्रशोधित दूध, पशुदाना, चिनी, हल्का पेय पदार्थ, चुरोट, लत्ताकपडा, सिमेन्ट, प्रशोधित छाला, औषधि आदि, पोखरा क्षेत्रमा विस्कुट, चाउचाउ आदिको उत्पादन हुने गरेको छ । सिद्धार्थनगर क्षेत्रमा मुख्यतया गहुँको पिठो, पेय पदार्थ, औषधि, सिमेण्ट उत्पादन हुने गरेको छ । त्यसैगरी, नेपालगञ्ज क्षेत्रमा तोरीको तेल, चामल, सिमेण्ट आदिको उत्पादन हुने गरेको छ भने धनगढी क्षेत्रमा गहुँको पिठो, रोजिन, साबुन लगायतका वस्तुहरुको उत्पादन हुने गरेको छ ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका ७ (समग्र तथा क्षेत्रगत) मा दिइएको छ ।

२.२ क्षेत्रगत औद्योगिक कर्जा स्थिति

२.२.१ समीक्षा वर्षमा अध्ययनमा समावेश भएका क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले औद्योगिक क्षेत्रमा प्रवाह गरेको कर्जा २७.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. ८ खर्ब ३ अर्ब ३९ करोड पुगेको छ । गत आर्थिक वर्षमा यस्तो कर्जा २१.९ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । समीक्षा अवधिमा प्रवाहित कुल कर्जा मध्ये औद्योगिक क्षेत्रमा गएको कर्जाको अंश ३३.७ प्रतिशत रहेको छ ।

२.२.२ समीक्षा वर्षमा उत्पादन सम्बन्धी (कृषि, वन तथा पेय पदार्थ एवम् गैर खाद्यवस्तु) शीर्षकमा २८.७ प्रतिशतले, निर्माण क्षेत्रमा १९.२ प्रतिशतले, पर्यटन उद्योग/सेवा शीर्षकमा ३५.६ प्रतिशतले, विद्युत, ग्याँस तथा पानी शीर्षकमा ४१.४ प्रतिशतले, धातुका उत्पादन मेसिनरी तथा इलेक्ट्रोनिक शीर्षकमा २४.० प्रतिशतले र खानी सम्बन्धी उद्योगमा ४३.९ प्रतिशतले कर्जा वृद्धि भएको छ ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण **तालिका ८** (समग्र तथा क्षेत्रगत) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चार्ट : ४ औद्योगिक कर्जा लगानी स्थिति (रु.करोडमा)

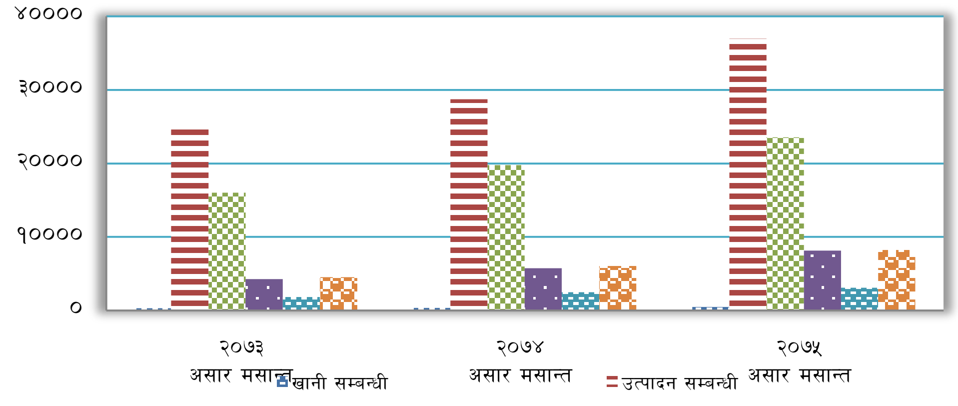

२.२.३ यसरी प्रवाहित कुल औद्योगिक कर्जामध्ये उत्पादनमूलक क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी अर्थात ४६.० प्रतिशत कर्जा प्रवाह भएको छ भने सबैभन्दा न्यून अर्थात ०.६ प्रतिशत कर्जा खानी सम्बन्धी उद्योगमा प्रवाह भएको छ । त्यसैगरी, निर्माण सम्बन्धी उद्योगमा २९.३ प्रतिशत, पर्यटन उद्योगमा १०.२ प्रतिशत, विद्युत, ग्याँस तथा पानी उद्योगमा १०.१ प्रतिशत एवम् धातुका उत्पादन, मेसिनरी तथा ईलेक्ट्रोनिक उद्योगमा ३.८ प्रतिशत कर्जा प्रवाह भएको छ ।

२.२.४ अध्ययन क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुको कुल औद्योगिक कर्जा लगानीमा काठमाडौं क्षेत्रको अंश ५८.९ प्रतिशत, विराटनगर क्षेत्रको अंश १०.५ प्रतिशत, वीरगञ्ज क्षेत्रको अंश १०.० प्रतिशत, सिद्धार्थनगर क्षेत्रको अंश ७.२ प्रतिशत, पोखरा क्षेत्रको अंश ६.२ प्रतिशत, नेपालगञ्ज क्षेत्रको अंश ३.२ प्रतिशत, धनगढी क्षेत्रको अंश २.१ प्रतिशत र जनकपुर क्षेत्रको अंश १.८ प्रतिशत रहेको छ । अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाका केन्द्रीय कार्यालय काठमाडौं क्षेत्रमा रहेका र ठूलो कर्जा लगानी सम्बन्धी सम्पूर्ण अख्तियारी प्रायः केन्द्रीय कार्यालयमा रहने गरेकाले पनि कुल कर्जामा काठमाडौं क्षेत्रको अंश उच्च देखिएको हो ।

२.३ औद्योगिक उत्पादन परिदृश्य (Outlook)

२.३.१ उर्जा आपूर्तिमा आएको सुधार, नयाँ श्रम ऐन जारी भएपछि औद्योगिक श्रम सम्बन्धमा आएको सुधार, कच्चा पदार्थको आपूर्तिमा देखिएको सहजता तथा निर्माण कार्यमा आएको विस्तारका कारण आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा उद्योगहरुको क्षमता उपयोग बढ्ने देखिन्छ ।

२.३.२ आर्थिक वर्ष २०७५/७६ मा मौसमी अनुकुलता रहेका कारण कृषि उत्पादनमा वृद्धि हुन गई चामल, पिठो, दाल र तेलहन जस्ता कृषिजन्य उत्पादनमा आधारित उद्योगहरुको उत्पादन समेत बढ्ने अनुमान गरिएको छ । सरकारले चिनी आयात नियन्त्रण गरेको तथा उखुको मूल्य निर्धारण समेत गरिसकेको परिप्रेक्ष्यमा चिनीको उत्पादन बढ्ने देखिन्छ । यसैगरी, उपभोगजन्य वस्तुहरु चाउचाउ, विस्कुट, चकलेट तथा तयारी कपडा एवम् लत्ता कपडाको मागमा सामान्य दरमै भए पनि वृद्धि भइरहने प्रवृत्तिका कारण यस्ता उद्योगहरुको उत्पादन समेत बढ्ने देखिन्छ ।

२.३.३ पुनर्निर्माण प्राधिकरणबाट भूकम्प पीडितहरुलाई दोस्रो तथा तेस्रो किस्ताको रकम वितरण कार्य सम्पन्न हुने क्रममा रहेको, भत्किएका सरकारी संरचनाहरुको पुनर्निर्माण कार्यले गति लिएको तथा तीनै तहका सरकारहरुले पूर्वाधार निर्माणमा लगानी वृद्धि गर्ने भएबाट निर्माणजन्य सामग्री ईटा, सिमेन्ट, फलामे छड तथा पत्ति लगायतको उत्पादन बढ्ने अनुमान छ ।

परिच्छेद ३
सेवा क्षेत्र

३.१ पर्यटन उद्योग

३.१.१ समीक्षा वर्षमा अध्ययनमा समेटिएका जिल्लाहरुमा पर्यटक स्तरीय होटल तथा लजको संख्या १२.० प्रतिशतले वृद्धि भई २ हजार ८६० पुगेको छ भने होटल शैया संख्या ८.७ प्रतिशतले वृद्धि भई ७५ हजार ७९२ पुगेको छ । गत वर्षको सोही अवधिमा होटल संख्यामा ७.९ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो भने होटल शैया संख्यामा ७.० प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो ।

३.१.२ पर्यटक स्तरीय होटलहरु मध्ये सबैभन्दा बढी होटलहरु (३१.८ प्रतिशत) पोखरा क्षेत्रमा रहेका छन् भने सबैभन्दा कम (१.४ प्रतिशत) होटलहरु धनगढी क्षेत्रमा रहेका छन् ।

३.१.३ समीक्षा वर्षमा पर्यटक आगमन संख्यामा गत वर्षको जस्तै उल्लेख्य रुपमा अर्थात २८.५ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका ९ (समग्र तथा क्षेत्रगत) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.२ घर-जग्गा कारोबार

३.२.१ समीक्षा वर्षमा घर/भवन नक्सा पास संख्यामा ४९.२ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । गत वर्ष यस्तो संख्या ३१.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । क्षेत्रगत रुपमा विश्लेषण गर्दा विराटनगर र धनगढी क्षेत्रमा घर/भवन नक्सा पास संख्यामा क्रमशः २.४ र ७.३ प्रतिशतले ह्रास आएको छ भने बाँकी अन्य क्षेत्रहरुमा उल्लेख्य दरमा वृद्धि भएको छ ।

३.२.२ गत वर्ष घर-जग्गा रजिष्ट्रेशन संख्या १०.५ प्रतिशतले वृद्धि भएकोमा समीक्षा वर्षमा ८.५ प्रतिशतले घटेको छ । घर जग्गा रजिष्ट्रेशन वापतको राजस्वमा ०.२ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । गत वर्ष यस्तो राजस्व ३९.५ प्रतिशतले बढेको थियो । क्षेत्रगतरुपमा घर-जग्गा रजिष्ट्रेशन वापतको राजस्व संकलनमा वीरगञ्ज, पोखरा र सिद्धार्थनगर क्षेत्रमा क्रमशः १०.९, ११.२ र २४.७ प्रतिशतले कमी आएको छ भने बाँकी सबै क्षेत्रमा वृद्धि भएको छ । जसमध्ये धनगढी क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी अर्थात ५१.० प्रतिशतले र काठमाडौं क्षेत्रमा सबैभन्दा कम अर्थात ०.३ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका १० (समग्र तथा क्षेत्रगत) मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.३ वित्तीय सेवा

३.३.१ अध्ययन क्षेत्रमा समेटिएका ५७ जिल्लामा वाणिज्य बैंकका २८०२, विकास बैंकका ९६१, वित्त कम्पनीका १८४ तथा लघुवित्त वित्तीय संस्थाका २२६९ गरी जम्मा ६२१६ वटा शाखाहरु सञ्चालनमा छन् । यीमध्ये काठमाडौं क्षेत्रमा सबैभन्दा बढी अर्थात् १३२८ वटा तथा धनगढी क्षेत्रमा सबैभन्दा कम अर्थात् ४२३ वटा शाखाहरु सञ्चालनमा छन् ।

यस सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका ११ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.३.२ समीक्षा वर्षमा अध्ययन क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले संकलन गरेको कुल निक्षेप २०.० प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २७ खर्ब ६० अर्ब २२ करोड पुगेको छ । गत वर्ष यस्तो निक्षेप १२.७ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । बैंकिङ्ग सेवाको विस्तार र नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंकिङ्ग सेवामा पहुँच बढाउन संचालन गरेको वित्तीय साक्षरता अभियानको परिणामस्वरुप सर्वसाधारणको वित्तीय पहुँचमा भएको अभिवृद्धि एवम् रेमिट्यान्स आप्रवाह लगायतका कारण निक्षेप सङ्कलनमा वृद्धि भएको हो ।

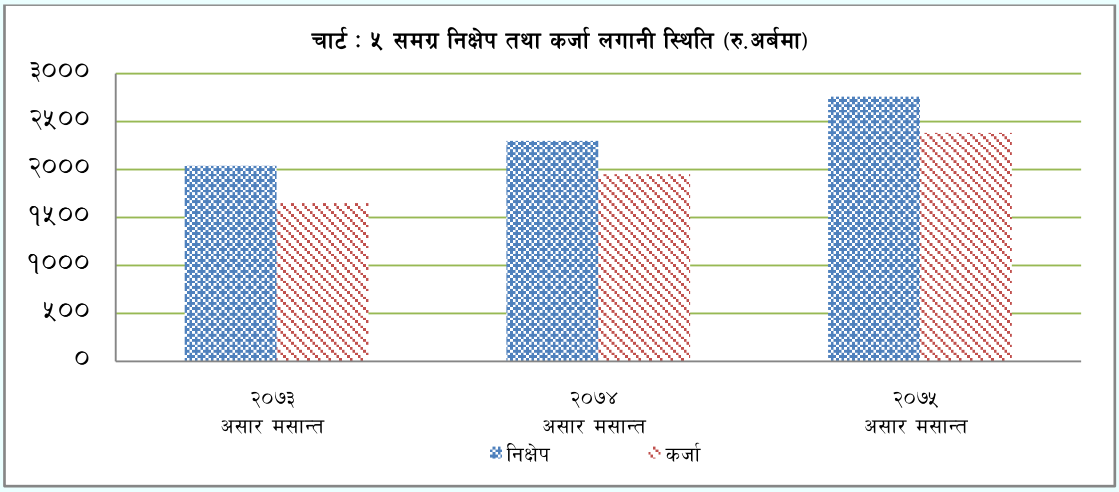

३.३.३ समीक्षा वर्षमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले प्रवाह गरेको कर्जा २२.४ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. २३ खर्ब ८३ अर्ब ९९ करोड पुगेको छ । अघिल्लो वर्ष यस्तो कर्जा प्रवाह १८.० प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह गरिएको कर्जाको वृद्धिदर निक्षेपको वृद्धिदर भन्दा बढी रहेको कारण गत वर्ष ८४.७ प्रतिशत रहेको कर्जा/निक्षेप अनुपात समीक्षा वर्षमा ८६.४ प्रतिशत पुगेको छ ।

तालिका २

निक्षेप तथा कर्जाको क्षेत्रगत अंश

(रु.दस लाखमा)

क्षेत्र	निक्षेप		कर्जा		कर्जा निक्षेप अनुपात
	२०७५ असार मसान्त	निक्षेपको क्षेत्रगत अंश	२०७५ असार मसान्त	कर्जाको क्षेत्रगत अंश	२०७५ असार मसान्त
काठमाडौं	१८८१७३५.५	६८.२	१२५४४३७.०	५२.६	६६.७
विराटनगर	१६८६५६.८	६.१	२६४०२८.९	११.१	१५६.८
जनकपुर	६६३८६.३	२.४	७७१९४.६	३.२	११६.३
वीरगञ्ज	१४८७६९.५	५.४	२४६५३८.८	१०.३	१६५.७
पोखरा	१९३५५३.६	७.०	१७८०३८.४	७.५	९२.०
सिद्धार्थनगर	१६६३०५.४	६.०	१९६९६०.३	८.३	११८.४
नेपालगञ्ज	८१५५९.६	३.०	९९९७४.८	४.२	१२२.६
धनगढी	५३५५७.०	१.९	६६८१३.६	२.८	१२४.८
जम्मा	**२७६०२२३.८**	**१००**	**२३८३९८६.६**	**१००**	**८६.४**

श्रोत : अध्ययन क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरु ।

३.३.४ समीक्षा वर्षमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले संकलन गरेको कुल निक्षेपमा काठमाडौं क्षेत्रको अंश ६८.२ प्रतिशत रहेको छ भने उपत्यका बाहिरका क्षेत्रहरुमध्ये सबैभन्दा बढी अंश पोखरा क्षेत्रको ७.० प्रतिशत तथा सबैभन्दा कम अंश धनगढी क्षेत्रको १.९ प्रतिशत रहेको छ। अध्ययन क्षेत्र अन्तर्गत तथ्याङ्कमा समेटिएका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरुले प्रवाह गरेको कुल कर्जामा काठमाडौं क्षेत्रको अंश ५२.६ प्रतिशत रहेको छ भने उपत्यका बाहिरका क्षेत्रहरुमध्ये सबैभन्दा बढी अंश विराटनगर क्षेत्रको ११.१ प्रतिशत तथा सबैभन्दा कम धनगढी क्षेत्रको अंश २.८ प्रतिशत रहेको छ। काठमाडौं तथा विराटनगर क्षेत्रमा आर्थिक गतिविधि बढी हुने र ठूलो परिमाणको कर्जा केन्द्रीय कार्यालयमा रहने हुँदा यी क्षेत्रमा कर्जा परिचालनको अंश उच्च देखिएको हो।

निक्षेप तथा कर्जा सम्बन्धी विस्तृत विवरण तालिका १२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

३.४ यातायात तथा संचार

३.४.१ समीक्षा वर्षमा अध्ययन क्षेत्रमा दर्ता भएका कुल सवारी साधन संख्यामा अघिल्लो वर्षको तुलनामा १४.६ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ। यसमध्ये मोटरसाईकलको संख्या १४.० प्रतिशतले तथा अन्य सवारी साधनको संख्या १६.७ प्रतिशतले बढेको छ।

यस सम्बन्धी विवरण तालिका १८ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

३.४.२ समीक्षा वर्षमा नेपाल टेलिकम, एन-सेल तथा अन्य कम्पनीहरुबाट देशभर वितरण गरिएको मोवाईल (सिडिएमए समेत) तथा ल्याण्ड-लाइन टेलिफोनको संख्या ३ करोड ९२ लाख २ हजार ५ सय ५४ पुगेको छ भने कुल वितरित ईन्टरनेट सेवा १ करोड ४९ लाख ८१ हजार ५ सय ८० कायम हुन आएको छ। जस अनुसार जनसंख्याका आधारमा टेलिफोन घनत्व १.३४ तथा इन्टरनेट घनत्व ०.५१ रहेको देखिन्छ।

यस सम्बन्धी विवरण तालिका २१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

३.५ शिक्षा तथा स्वास्थ्य

३.५.१ अध्ययन क्षेत्रका जिल्ला शिक्षा कार्यालयहरुबाट प्राप्त शैक्षिक सत्र २०७५ को तथ्याङ्क अनुसार सरकारी/सामुदायिक र संस्थागत (निजी) गरी कुल विद्यालय संख्या (उच्च मा. वि. सहित) २९ हजार ९ सय ९८ रहेका छन् जसमध्ये २२ हजार ६३ सरकारी/सामुदायिक र ७ हजार ९ सय ३५ संस्थागत विद्यालय रहेका छन्। सामुदायिक विद्यालयतर्फ कुल विद्यार्थी संख्यामा १.६ प्रतिशतले ह्रास आई ४२ लाख ८७ हजार ६३४ कायम भएको छ। संस्थागतर्फ कुल विद्यार्थी संख्यामा ३.५ प्रतिशतले वृद्धि भई १८ लाख १३ हजार ४२१ पुगेको छ। अध्ययन क्षेत्रमा रहेका ७ सय ८४ प्राविधिक शिक्षालयहरुबाट ५५ हजार ६ सय ९५ जनाले प्राविधिक शिक्षा प्राप्त गर्नसक्ने देखिन्छ।

३.५.२ विगतका वर्षहरुमा जस्तै सरकारी/सामुदायिक विद्यालयहरुमा विद्यार्थी संख्या घट्दै गइरहेकोले सरकारी/सामुदायिक विद्यालय गाभिने क्रमसँगै विद्यालयहरुको संख्या, शिक्षक/शिक्षिकाको संख्या घट्दो क्रममा गइरहेको देखिन्छ। अर्कोतर्फ, संस्थागत विद्यालयहरुमा विद्यालय संख्या तथा विद्यार्थी संख्यामा वृद्धि भइरहेको देखिन्छ।

यस सम्बन्धी विस्तृत तथ्याङ्क तालिका १९ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

३.५.३ समीक्षा वर्षमा अध्ययन क्षेत्रमा सरकारी तथा निजी गरी कुल ६ सय ३० अस्पताल रहेका छन् जसमा १ सय ७२ वटा अस्पताल सरकारी क्षेत्रबाट एवम् ४ सय ५८ वटा निजी क्षेत्रबाट संचालित छन् । सरकारी क्षेत्रबाट संचालित अस्पतालमा कुल १४ हजार ३ सय ९१ शैया छन् भने २ हजार ३ सय ७२ चिकित्सकहरुले सेवा प्रदान गरिरहेका छन् । निजी क्षेत्रबाट संचालित अस्पतालहरुमा भने कुल २० हजार ५ सय ३ शैया छन् भने ३ हजार ५ सय ७३ चिकित्सकहरुले सेवा प्रदान गरिरहेका छन् ।

यस सम्बन्धी विवरण **तालिका २०** मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.६ सेवा क्षेत्रको परिदृश्य (Outlook)

३.६.१ पर्यटन क्षेत्रमा होटल व्यवसाय विस्तार हुँदै गएको, उर्जा आपूर्तिमा सुधार आएको तथा आन्तरिक एवम् बाह्य पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने वातावरण विकास हुँदै गएको सन्दर्भमा आगामी वर्ष पर्यटन क्षेत्र थप विस्तार हुने देखिन्छ ।

३.६.२ दुर्गम तथा पहाडी क्षेत्रहरुमा वाणिज्य बैंकहरुको उपस्थिति बढाउन नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन वमोजिम स्थानीय तहहरुमा बाणिज्य बैंकहरुका शाखा विस्तारमा देखिएको प्रगतिले दुर्गम क्षेत्रका सर्वसाधारणमा वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि हुने देखिन्छ । वित्तीय विस्तारको परिणामस्वरुप निक्षेप तथा कर्जा परिचालनमा वृद्धि भई सेवा क्षेत्रका उद्योग विस्तारमा समेत मद्दत पुग्ने देखिन्छ ।

३.६.३ स्थानीय तथा प्रदेश सरकारहरुले स्वास्थ्य सेवालाई सर्वसुलभ बनाउन जोड दिएको तथा यस क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको समेत आकर्षण बढ्दै गएका कारण लगानी विस्तार भई सरकारी तथा निजी क्षेत्रबाट संचालित स्वास्थ्य संस्थाहरुको संख्यात्मक वृद्धि हुने देखिन्छ । यसैगरी, सरकारी तथा गैर-सरकारीस्तरबाट विद्यार्थी भर्ना दरमा वृद्धि गर्न संचालन गरिएका विभिन्न अभियानको परिणामस्वरुप जनमानसमा शिक्षा सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि हुँदै गएको तथा शिक्षा क्षेत्रमा रहेको लैङ्गिक विभेद समेत क्रमशः घट्दै गएका कारण विद्यार्थी भर्ना दरमा सुधार भई शिक्षा क्षेत्रमा लगानी विस्तार हुने देखिन्छ ।

३.६.४ निजी, सार्वजनिक तथा बैंकिङ्ग क्षेत्रमा सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोगले सञ्चार क्षेत्रको विस्तार हुँदै जानुका साथै विशेषगरी युवा पुस्ताले इन्टरनेट तथा सूचना प्रविधिको प्रयोग बढाउँदै लगेका कारण सञ्चार क्षेत्रको विस्तार हुने देखिन्छ ।

परिच्छेद ४
प्रमुख चुनौतीहरू

४.१ कृषि क्षेत्र

४.१.१ कृषि क्षेत्रको आधुनिकीकरण तथा व्यावसायिकरण, कृषि उपजको बजार व्यवस्थापन, प्रतिस्पर्धी क्षमताको विकास तथा उत्पादकत्वमा सुधार गरी कृषि क्षेत्रमा थप आकर्षण बढाउने विषय प्रमुख चुनौतीको रुपमा रहेको छ ।

४.१.२ जग्गामा भइरहेको अनियन्त्रित खण्डिकरणले खेतीयोग्य जमिन घट्न गई कृषि उत्पादनमा ह्रास आउनसक्ने समस्यालाई समाधान गर्न राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०७२ कार्यान्वयनमा आएकोले यसबाट उर्बर भूमिको खण्डिकरण रोक्न मद्दत पुग्ने देखिएतापनि कृषियोग्य जमिनमा घर निर्माण कार्य नरोकिएमा कृषि उत्पादनमा आत्मनिर्भर बन्ने चुनौती कायमै रहेको छ ।

४.१.३ कृषि पद्धतिको आधुनिकीकरण तथा यान्त्रिकीकरणमा उल्लेख्य प्रगति गर्ने, कृषि प्राविधिकहरुको उपलब्धता बढाउने, कृषि कर्जाको पहुँच बढाउने तथा सरकारीस्तरमा संचालित कृषि कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने कार्य चुनौतीका रुपमा रहेका छन् ।

४.१.४ मुलुक जलस्रोतमा सम्पन्न भएतापनि कृषि क्षेत्र अझैपनि मनसुनमा नै निर्भर रहेको छ । कुल खेती गरिएको क्षेत्रफलको आधा भन्दा कम जमिनमा मात्र सिँचाइ सुविधा उपलब्ध छ । मनसुनमा निर्भर खेतीलाई भरपर्दो सिँचााइ सुविधा पुऱ्याउने कार्य थप चुनौतीपूर्ण छ ।

४.१.५ आर्थिक स्रोतको अभावमा रहेका देशका निम्न तथा मध्यमवर्गीय किसानहरुमा बाली तथा पशुपंक्षी बीमाको पहुँच पुऱ्याई जोखिम न्यूनीकरण गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

४.२ उद्योग क्षेत्र

४.२.१ उद्योग क्षेत्रमा लगानीमैत्री वातावरण निर्माण गरी सार्वजनिक तथा निजी साझेदारी अवधारणा अनुरुप स्वदेशी तथा विदेशी लगानी भित्र्याउनु अझै चुनौतीपूर्ण छ ।

४.२.२ उच्च उत्पादन लागत र कमसल गुणस्तरका कारण संचालनमा रहेका उद्योगका उत्पादनलाई स्वदेशी तथा विदेशी बजार उपलब्ध गराउनु र स्वदेशी वस्तुहरुको आयातीत वस्तुहरुसँगको प्रतिस्पर्धी क्षमता विकास गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ । औद्योगिक उत्पादनलाई लागत प्रभावी (Cost Effective) बनाउन विशेष आर्थिक क्षेत्र (SEZ), औद्योगिक प्रवर्द्धन क्षेत्र (IPZ), सडक सञ्जाल, प्रविधि जस्ता औद्योगिक पूर्वाधारको विकासमा जोड दिन जरुरी छ ।

४.२.३ तुलनात्मक लाभका वस्तुहरु भनी पहिचान गरिएका वस्तुहरुको लागत प्रभावी (Cost Effective) रुपमा उत्पादन तथा विकास गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा यस्ता वस्तुहरुको निर्यात प्रवर्द्धन गरी अपेक्षित लाभ हासिल गर्ने कार्य अझै चुनौतीकै रुपमा रहेको छ ।

४.३ सेवा क्षेत्र

४.३.१ हालका दिनहरुमा हवाइमार्गबाट प्रवेश गर्ने पर्यटकहरुको संख्या बढ्ने क्रममा छ । पर्यटकहरुको यस्तो बढ्दो आकर्षणको लाभ उठाउन, हवाई सेवालाई सुविधासम्पन्न बनाउन स्वदेशी वायुसेवा कम्पनीहरुमा नयाँ विमान थप्ने तथा गन्तव्य थप्ने, अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको स्तरोन्नति गर्ने र

विमानस्थलमा सेवा व्यवस्थित बनाउने तथा क्षेत्रीय विमानस्थलको निर्माण कार्य तदारुकताका साथ समयमै सम्पन्न गर्ने चुनौती कायमै छ ।

४.३.२ पर्यटक आगमनको संख्यामा सुधार देखिएतापनि पर्यटकको बसाई अवधि लम्ब्याउने, पर्यटकहरुको प्रति व्यक्ति प्रति दिन खर्च बढाउने र निश्चित गन्तव्य स्थलमा सीमित रहेको पर्यटनलाई नयाँ पर्यटकीय स्थलहरु पहिचान गरी विस्तार गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ । भूकम्पबाट क्षतिग्रस्त ऐतिहासिक पर्यटकीय सम्पदाहरुको यथाशीघ्र पुनर्निर्माण तथा हिमाली क्षेत्रका पदमार्गहरुको मर्मत सम्भार गरी पर्यटकहरु आकर्षित गर्ने जस्ता कार्यहरु गरी पर्यटन क्षेत्रलाई विस्तार गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

४.३.३ वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि गर्ने नीति प्राथमिकतामा रहेतापनि भौगोलिक विकटता तथा आवश्यक पुर्वाधारको अभावका कारण सबै स्थानीय तहहरुमा बाणिज्य बैंकहरुको शाखा विस्तार हुन सकेको छैन । दुर्गम क्षेत्रमा बैंकिङ्ग सेवा उपलब्ध गराउन आवश्यक पुर्वाधार तयार गरी यस्ता क्षेत्रहरुमा वित्तीय चेतना मार्फत बचतकर्ताहरुमा बैंकिङ्ग बानीको विकास गर्ने र संकलित वित्तीय साधन सोही क्षेत्रको कृषि, घरेलु तथा साना उद्योगको प्रवर्द्धनमा उपयोग गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

४.३.४ शिक्षा क्षेत्रमा सरकारले क्रमशः नीतिगत सुधार तथा लगानी वृद्धि गरेतापनि दुर्गम तथा ग्रामीण क्षेत्रका बालबालिकाहरुको शिक्षामा सहज पहुँच पुग्न सकेको छैन । सामुदायिक विद्यालयहरुको शिक्षाको गुणस्तरमा अपेक्षित सुधार आउन सकेको छैन । दुर्गम तथा ग्रामीण क्षेत्रका विद्यार्थीको सामुदायिक विद्यालयसम्म सहज पहुँच सुनिश्चित गरी रोजगारीमूलक एवम् व्यावसायिक शिक्षा प्रणाली विकास गर्नु चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

४.३.५ देशका ग्रामीण तथा दुर्गम भेगमा दक्ष चिकित्सक सेवा अझै पनि सहज बनाउन सकिएको छैन । आकस्मिक स्वास्थ्य सेवाको लागि सदरमुकाम र शहरसम्मको लामो दूरी पार गर्नु पर्ने बाध्यता अझैपनि कायमै छ । यी स्थानहरुमा आधुनिक उपकरणहरु, विशेषज्ञ चिकित्सकहरु तथा आवश्यक औषधीको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने चुनौती छ ।

४.४ पूर्वाधार क्षेत्र

४.४.१ आर्थिक र सामाजिक दृष्टिले महत्वपूर्ण मानिएका राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरु मध्ये कतिपय आयोजनाहरु निर्माणको अन्तिम चरणमा रहेका छन् । तथापि कतिपय आयोजनाहरुको निर्माण अवधि संशोधन भइरहने र कतिपय आयोजनाहरु प्रारम्भ नै हुन नसकेको अवस्था छ । दीगो विकासका लागि पूर्वाधार निर्माण महत्वपूर्ण भएको परिप्रेक्ष्यमा राष्ट्रिय गौरवका आयोजनाहरुको द्रुततर गतिमा कार्यान्वयन गर्ने चुनौती रहेको छ ।

४.४.२ संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय तहको प्रशासनिक संरचना तयार भएसँगै सडक, खानेपानी, सञ्चार लगायतका पूर्वाधारको माग बढ्दै जाने देखिन्छ । सीमित आन्तरिक स्रोत तथा भौगोलिक विकटताका कारण सबै स्थानीय तहमा शहरी पूर्वाधार निर्माण गर्ने कार्य चुनौतीपूर्ण छ ।

***